

KOŽIČIČEV BUKVAR

Anica NAZOR, Zagreb

U literaturi se obično navodi da su u glagoljskoj štampariji Šimuna Kožičića u Rijeci god. 1530. i 1531. štampane četiri knjige i to: Oficij »blaženie devi marie« (15. decembra 1530), Misal »hruacki« (28. aprila 1531), mali ritual »Knižice krsta« (2. maja 1531) i »Knižice ođ žitiê rimskih arhierčovъ i cesarovъ« (25. maja 1531). Danas međutim sa sigurnošću možemo reći da je Kožičić štampao još jednu knjigu i to bukvar.

Kožičićev Bukvar naveo je još god. 1865. J. P. Šafařík u svom djelu: »Geschichte der südslavischen Literatur I« (Prag) na str. 163: »4. *Azbukvidarium glagoliticum*, Flumine (circa an. 1531). Ein Ex. davon besass Hr. Prof. Supan in Laibach und schenkte es dem sel. Bischof Verhovac von Agram. Es mag jetzt in der bisch. Bibl. zu Agram sein.« Ali poslije dviju rasprava prof. Petra Kolendića: »Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Reci« (Južni pregled, god. IX, Skoplje 1934, str. 61—91) i »Najstariji naš bukvar« (Južni pregled, god. IX, Skoplje 1934, str. 198—201) Šafaříkov podatak o postojanju glagoljskog bukvara koji bi bio štampan u Rijeci oko god. 1531. u nauci nije prihvaćen. Prof. Kolendić je mislio da je Šafařík pripisao Kožičiću u stvari bukvar koji je štampan također glagoljskim slovima u Veneciji god. 1527. (tzv. »Introductorium«). Do toga je — prema mišljenju prof. Kolendića — došlo ovako: »Kad je, naime, 7. novembra 1831. Matija Čop poslao Šafariku spisak nekih ređih knjiga iz Zupanove biblioteke (taj spisak, očuvan u praškom Narodnom muzeju, nije još u celini objavljen), spomenuo je i mali Kanizijev katekizam 'Kratka azbukvica i kratak krstjanski katoličanski nauk', štampan ćirilicom u Trnavi 1696, s napomenom, da je tu knjižicu, od koje je znao i latiničko izdanje, imao Zupan i glagoljicom. Ali je naknadno, u pismu od 13. januara 1832, Čop tu vest nešto malo precizirao, kazao je, naime, da glagoljsko izdanje nije izašlo u Trnavi nego na Reci, a da ga je Zupan poklonio biskupu Maksimilijanu Vrhovcu. Zupan je odista bio kod Vrhovca 1820 godine,

tad mu je zbilja i darovao nešto glagoljskih sitnica, koje je negde u Hrvatskoj i dobio, pa će, možda, u Vrhovčevu dnevniku, koji na žalost još nije publiciran, biti o tom reči. Ali nastrani, skoro duševno bolesni Zupan, nije se, sigurno, svega dobro sećao. Glagoljska štamparija na Reci, koja je radila samo 1530—1531 godine, nije, razume se, mogla dati bukvar s prevodom Kanizijeva malog katekizma, kad je latinski original te knjige izašao prvi put tek godine 1556: Zupan je, naprosto, imao fragmenat glagoljskog bukvara od 1527 pa je, sećajući se Kožičićeva misala, mislio da je i on štampan na Reci, ali je Šafarik iz svega ovoga stvorio još jedno izmišljeno izdanje za naše bibliografe: glagoljski bukvar štampan na Reci oko 1531 godine.«¹

Navedeno mišljenje prof. Kolendića da u Kožičićevoj štampariji nije štampan bukvar prihvaćeno je u nauci. Stoga Kožičićev Bukvar ne spominje ni M. Breyer u svom bibliografsko-bibliofilskom prikazu: »O starim i rijetkim jugoslavenskim knjigama« (Zagreb 1952, JAZU, str. 13—14). U poglavlju: »Glagoljski prvotisci iz Rijeke 1530—1531« Breyer navodi samo četiri već spomenuta glagoljska izdanja. Kožičićev Bukvar, iz istoga razloga, nije spomenut ni u bibliografiji knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Rijeci — »Fluminensia croatica« (Zagreb 1953. Hrvatska bibliografija. Niz C, knj. 4, JAZU) koju je izradila Tatjana Blažeković. Nije ga spomenuo ni prof. J. Badalić u svojoj bibliografiji: »Jugoslavica usque ad annum MDC. Bibliotheca bibliographica aureliana II (Aureliae Aquensis librairie Heitz GMBH 1959). Na str. 45—47 (bibliografske jedinice 35, 36, 37, 38) prof. Badalić opisuje također samo četiri već spomenuta Kožičićeva izdanja.

God. 1912. boravio je Ivan Milčetić u Lenjingradu i tom je prilikom pregledao Berčićevu ostavštinu koja se nalazi u tamošnjoj Javnoj biblioteci. Iste je godine štampao sumaran opis te ostavštine u Ljetopisu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1911. (Zagreb 1912, sv. 26, str. 265—271) pod naslovom: »Berčićeva glagoljska zbirka u Petrogradu«. Potpuniji Milčetićev opis Berčićeve ostavštine štampan je međutim tek god. 1955. u »Radovima Staroslavenskog instituta« u Zagrebu br. 2. s napomenama prof. Vjekoslava Štefanića (str. 93—128). Tu je Milčetić napisao da se među štampanim glagoljskim knjigama u Berčićevoj ostavštini na-

¹ P. Kolendić, Najstariji naš bukvar, Južni pregled god. IX, Skoplje 1934, str. 200.

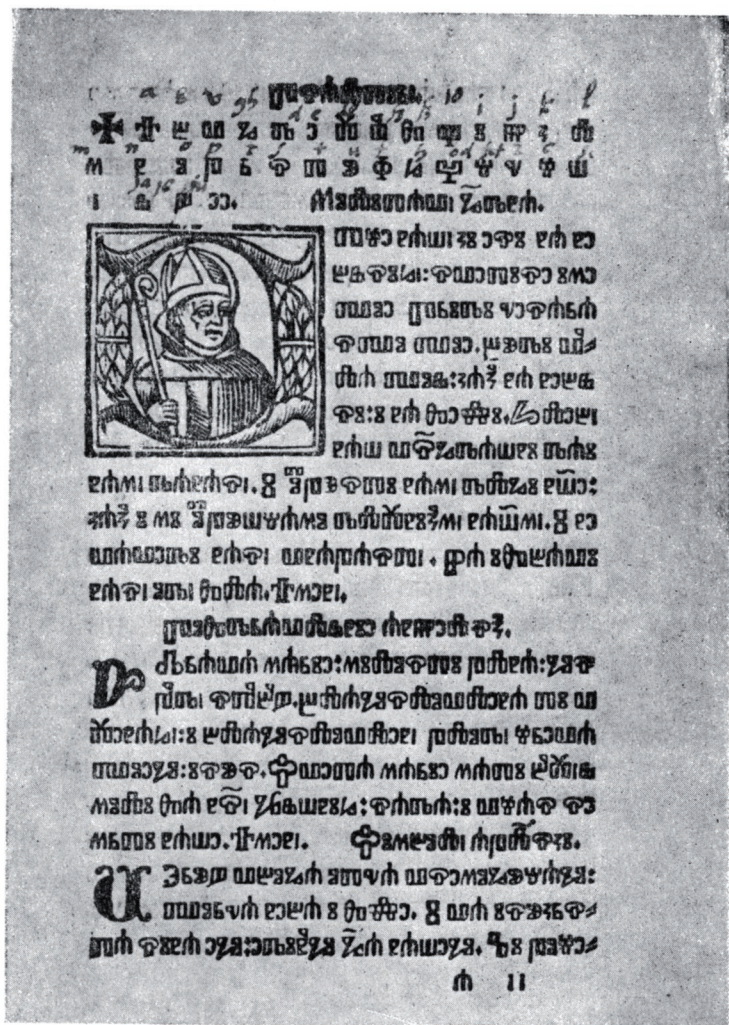
lazi i jedan Psaltir. Milčetić ga je ovako opisao: »3. 'Psaltir'. Ova je riječ napečatana na posljednjem listu latinskim pismom pod slikom. Ima 8 listova. Godina? mjesto? Ovo i nije psaltir već zbornik molitava. Na početku 'pomešćena glagoličeskaja azbuka' kaže ruski referent.«² U opasci uz taj opis primijetio je prof. Štefanić: »Treća knjižica (tj. spomenuti Psaltir — op. A. N.) ima biti neki mali bukvar s molitvama, ali koje izdanje? Pomišljamo na neprovjerenu vijest, da je Kožičić bio izdao i jedan bukvar na Rijeci god. 1531.«³

Da se konačno utvrdi što je u stvari spomenuti »Psaltir« (kao i ostale štampane glagoljske knjige što se nalaze u Berčićevoj ostavštini u Lenjingradu) Nacionalna sveučilišna biblioteka u Zagrebu dala ga je snimiti na inicijativu prof. Štefanića. Mikrofилmski snimak dobila je Biblioteka u mjesecu srpnju god. 1962. Na nj me je upozorio prof. Šime Jurić, naučni suradnik u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci. Snimak pokazuje da knjižica broji 8 listova, kao što to kaže i Milčetić u svom opisu. Tekst je pisan preko cijele stranice. Folijacija je označena — po običaju starih štampara — na prvim listovima i to u donjem desnom uglu glagoljskim slovom *a* i rimskim brojkama (*a II*, *a III*, *a IIII*). Kožičićev Misal i Oficij imaju uz to i pravu paginaciju u gornjem desnom uglu. Milčetić kaže, kao što smo spomenuli, da je riječ *psaltir* »napečatana na posljednjem listu latinskim pismom pod slikom«. Slika predstavlja sv. Šimuna, a jednaka se slika sv. Šimuna nalazi i u Marijinu oficiju. Ispod slike piše latiničkim slovima (gotičkoga tipa): *PSALTIR*. Taj list na mikrofилmskom snimku dolazi međutim na početku, a ne na svršetku, kako to navodi Milčetić. Ta je slika sv. Šimuna na prvom (naslovnom) listu i u Marijinu oficiju. Na posljednjem listu nema impresuma, dok ga poznate četiri Kožičićeve knjige imaju. Posljednji list sadrži 12 redaka teksta, a ispod teksta nalazi se Kožičićev grb, koji je ujedno i njegov tipografski znak: leopard koji se propinje na štitu i iznad njega biskupska mitra. U knjižici su još tri lijepa polugotska inicijala: *N*, *O* i *V* s ucrtanim minijaturama: u inicijalu *N* raspeće, u inicijalu *O* portret biskupa i u inicijalu *V* portret Majke božje s krunom. Iste inicijale nalazimo i u drugim Kožičićevim izdanjima. Tako inicijal *N* s raspećem nalazimo u njegovu Misalu 12 puta, inicijal *O* s portretom biskupa također u Misalu 6 puta, u Oficiju Marijinu 2 puta; inicijal *V* s portretom okrunjene Marije dolazi u Misalu 40 puta, a u Oficiju 1 put. Osim latiničkih (polugotskih) inicijala u toj

² I. Milčetić, Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu, Radovi Staroslavenskog instituta u Zagrebu, br. 2, str. 127.

³ I. Milčetić, o. c., str. 127, op. ff)

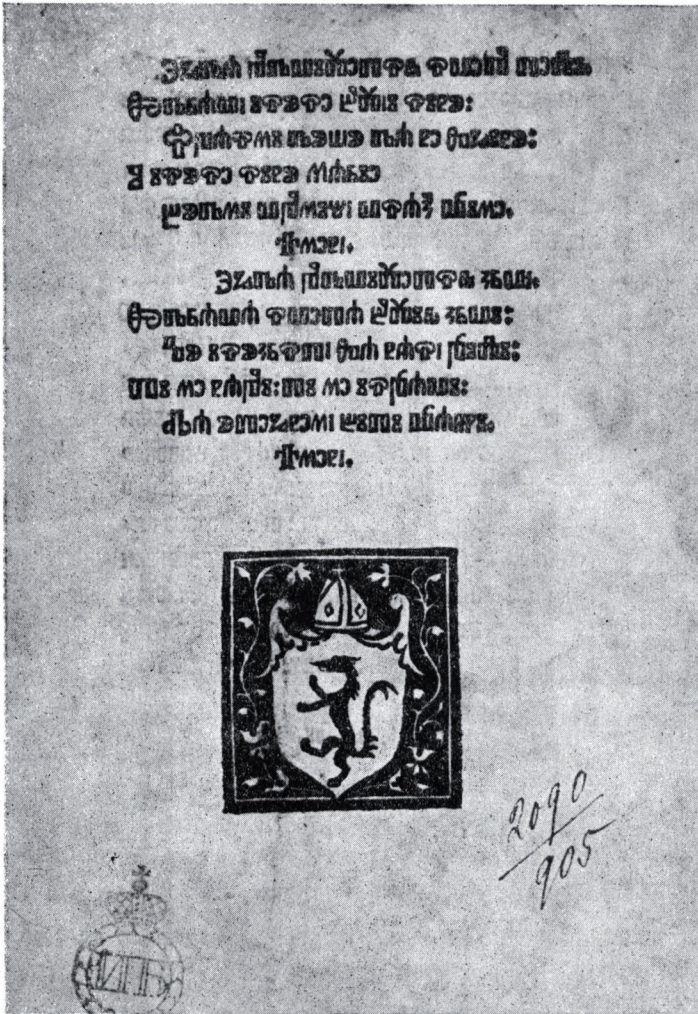
knjižici ima i glagoljski inicijal Z. Isti inicijal dolazi u Misalu 7 puta, u Oficiju Marijinu 1 put. Nema dakle sumnje da je Bukvar štampan u Kožičičevoj glagoljskoj stampariji u Rijeci. Vjerojatno je to bila prva knjiga Kožičičeve stamparije, jer su u načelu nove stamparije



List 2. Kožičičeva Bukvara

ili novi izdavači na početku svoje djelatnosti izdavale bukvar. Tako je u Torresanijevoj stampariji u Veneciji izdan Bukvar g. 1527, a zatim je slijedio glagoljski Misal fra Pavla Modrušanina g. 1528. U stampariji Primoža Trubara npr. najprije je izašao slovenski Abece-

darium god. 1555. i zatim na hrvatskom glagoljicom i ćirilicom pokusni listovi i *Tabla za dicu* god. 1561. Rafael Levaković štampao je u Rimu glagoljicom najprije *Nauka krstjanski* (1628) i *Azbukividnjak slovinskij iže općenim načinom Psalterić nazivaet se* (1629).



List 8^v Kožičićeva Bukvara

Prema tomu može se pretpostaviti da je Kožičić svoj Bukvar štampao kao prvu knjigu već 1530. godine.

Na identificiranje Kožičićeva Bukvara s venecijanskim glagoljskim bukvarom iz god. 1527. navelo je prof. Kolendića to što ni je-

dan primjerak Kožičićeva Bukvara nije bio poznat. Jedino se tako može tumačiti njegova tvrdnja da je Kožičićev Bukvar u stvari izmišljeno izdanje. Da je prof. Kolendić imao u ruci primjerak Bukvara (ili bar snimke), ni časa ne bi bio posumnjao da je knjižica štampana u Kožičićevoj štampariji, jer bi u knjižici vidio Kožičićev tipografski znak i inicijale koji su karakteristični za riječku štampariju.

Danas se zna samo za jedan primjerak Kožičićeva Bukvara, tj. za onaj iz Berčićeve ostavštine koji se nalazi u Javnoj biblioteci u Lenjingradu. Prema Šafařiku, jedan je primjerak Bukvara dobio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac od slovenskog bibliofila Jakova Zupana. To izričito kaže M. Čop u spomenutom pismu Šafařiku od 13. siječnja 1832: »Hinsichtlich der glagolitischen kratka Azbukvica, die Prof. Supan hatte, habe ich mich geirrt oder schlecht ausgedrückt; es war diess kein Tyrnauer, sondern ein Fiumaner glagolitischer Druck. Nur die cyrill. Azbukv. ist von Tyrnau. Die glag. schenkte Supan dem sel. Vrhovac.«⁴ Međutim za taj se primjerak danas ne zna. Vrhovčeva književna ostavština nalazi se u Metropolitanskoj biblioteci u Zagrebu, ali u njoj, na žalost, nema Kožičićeva glagoljskog Bukvara. Prof. Kolendić je pretpostavio da bi se kakav podatak o Zupanovu posjetu biskupu Vrhovcu, pa prema tome i o Bukvaru, mogao naći u Vrhovčevu dnevniku god. 1820. Ali se u dnevniku za god. 1820. ne spominje ni Zupan niti knjige koje je darovao Vrhovcu.

Sadržaj Kožičićeva Bukvara ne razlikuje se od sadržaja sličnih latinskih tzv. »Paternoster« abecedarija kojima je bio cilj da služe i za vježbu u čitanju i za učenje molitava. Evo njegova sadržaja po listovima:

- L. 1 (naslovni): Slika sv. Šimuna⁵ i ispod nje napisano latiničkim slovima: *PSALTIR*.
- L. 2 (a II): Naslov glagoljskim slovima: *Psaltir*. Ispod njega dolazi glagoljska azbuka.⁶ To je standardni niz hrvatskih glagoljskih slova poredanih azbučnim redom, u kojemu poslije slova č dolaze još: š, v, ě, ju, ee. Poslednji znak, koji dolazi u još nekim abecedarijima, odgovarao bi starom

⁴ I. Kunšič—Vl. Levec, Doneski k zgodovini književne zveze mej Čehi in Slovenci, Zbornik Matice slovenske I (1899), str. 119.

⁵ Ta slika donesena je u citiranoj knjizi T. Blažeković, Tab. I i u citiranoj knjizi M. Breyera, tabla VIII.

⁶ U glagoljskom bukvaru iz god. 1527. poslije azbuke dolazi još tzv. sricanje slogova, tj. niz slogova za koje su uzeti po jedan konsonant s vokalom a, e, i, o, u, ě, ѣ.

glagoljskom prednjem nazalu. Iznad štampanih glagoljskih slova neka je ruka ispisala perom odgovarajuća latinska slova. Zanimljivo je da ta ruka transliterira glagoljsko »đerv« sa j, »želo« i »zemlja« piše znakom β, »ot« slovima od, »šta« slovima ſct, za c ima z, a za č ima c (što naravno odgovara talijanskoj ortografiji). Zanimljivo je nadalje da za »jat« piše ja i je. Iznimno iznad »iže« piše brojku 10, a nad poluglasom i nad posljednjim znakom ee nema nikakve transliteracije. Poslije azbuke dolaze tekstovi: *Molitavъ g(ospod)na. Otče našъ ki esi na neběsihъ: sveti se ime tvoe... Pozdravlěnie anjelsko. Zdrava marie: milosti plna: gospodъs toboju... Simbolъ ap(osto)lski. Veruju v boga otca vsemogućago: tvorca neba i z(e)mle...*

- 2^v *Pr(i)st(up). Vnidu k oltaru božiju. o'(v)ět) K b(og)u iže ve-sělitiъ junostъ moju... Ps(ala)mъ. Sudi me b(ož)e: i raz-sudi pru moju: odъ ljudi nesvetihъ: odъ č(lov)ě)ka lukava i lastiva... [Ps. 42]. Red(ovnik) Ispovem sě tebi v guslehъ bože b(ož)e moi: vskuju přěskrbna esi duše moē...*
- L. 3 (a III): *Ispovedъ. Ispovědam se b(og)u vsemogućemu: bla-ženoj marii vsagda devi: blaženomu mihovilu arhanjelu... Otrešěnie. Milostivъ vamъ buđi vsemogi b(og)ъ... Oda-nie: o'rešěnie: i o'puščěnie vs(ě)hъ grěhovъ našihъ da po-dastъ n(a)mъ...*
- 3^v—4: *Psalmi k večerni. a (= 1) ps(ala)mъ Reče gospodъ g(ospo-de)vě moemu: sedi o desnoju meně... [Ps. 109] b. (= 2) psalamъ Ispovem sě tebi g(ospod)i vsim srcem mo/imъ... [Ps. 110].*
- L. 4 (a IIII): *v. (= 3) ps(a)lamъ. Blaženъ m(u)žъ iže boit se g(ospod)a v zapovědehъ ego vshoćetъ zelo... [Ps. 111].*
- 4^v—5: *g. (= 4) ps(ala)mъ. Hvalite o'roci g(ospod)a: hv(a)l(i)te ime g(ospod)ne... [Ps. 112]. d (= 5) ps(a)lamъ. va ishode izrai-levе odъ ejupta: / domu ěkovla izъ ljudi barbarъ... [Ps. 113].*
- 5^v: *Pěsanъ mariina Veličitъ duša moē gospoda. I vzradova se duhъ moi... [Luc. 1,46—55]*
- L. 6—6^v: *Pěsanъ semiona proroka. Nine otpuščaeši raba tvoego go-spodī... [Luc. 2,29—32]. Ps(a)l(a)mъ protivu ljubodeěniju Pomilui me bože: po velikoi milosti tvoei. I po množastvu m(i)l(o)stinъ / tvoihъ potari bėzakonie moe... [Ps. 50].*

- L. 7: *Psalamъ protivu vsakoi napasti i pogubi. Ki živetъ v pomoći višnago: v zaščičenъi b(og)a neběskago prebudet . . .*
[Ps. 90].
- 7^v: *Pěsan anjelska. Zdrava kralice: mati milosrdiê: životъ slatkostъ i ufanie n(a)še . . .*
- L. 8: *Ograciê. Vsemogi večni bože: ki slavnîe devě matere marie dušu i telo . . .*
- 8^v: *Egda podvižet sě sveto telo. Egda podvižet sě krvъ.*
Zdravъ isuse božbi sinu: Zdrava sveta božîe krvi:
Spas mi dušu da ne zginu: Ku isukrstъ za nasъ proli:
O isuse sinu marie Ti me napoi: ti me ispravi:
Bud mi v pomoćъ vsako vrime. Da utegnemъ biti v raji.
Amenъ. Amenъ

Navedene pobožne tekstove ima većinom i bukvar iz god. 1527, samo nisu poredani istim redom kao u Bukvaru. Bukvar iz god. 1527. nema teksta koji nalazimo na posljednjoj stranici Kožičićeva Bukvara, ali ima npr. Ivanovo ev. sa svršetka mise, molitve prije ručka, večere i kad se ustaje, molitvu Majci božjoj za sretnu smrt i molitvu pape Siksta IV, kojih nema Bukvar. Kožičićev Bukvar razlikuje se od glagoljskog bukvara iz god. 1527. i po jeziku. Jezik bukvara iz god. 1527. konzervativniji je (naročito u sintaksi i leksiku) od jezika Kožičićeva Bukvara. Tako npr. početak psalma 50. u bukvaru iz 1527. glasi: *Pomilui me bože po vĕlicĕ milosti tvoei i po mnogimъ ŝcedrotamъ tvoimъ . . .*, a u Bukvaru: *Pomilui me božĕ: po velikoi milosti tvoei. I po množastvu m(i)(o)stinъ toviĕ.* Početak ps. 90. u bukvaru iz 1527. glasi: *Živĕi v pomoći višnago. krovĕ boga nebĕskago vdvorit se . . .* a u Kožičićevu Bukvaru: *Ki živetъ v pomoći višnago: v zaščičenъ b(og)a nebĕskago prebudet . . .* Ta se dva bukvara razlikuju i po opremi: bukvar iz 1527. vrlo je raskošno izdanje, dok je Kožičićev mnogo skromniji. Navedeni podaci pokazuju da se ta dva bukvara nikako ne mogu identificirati. Stoga moramo konstatirati da je Šimun Kožičić u svojoj glagoljskoj štampariji u Rijeci izdao uz četiri dosad poznate knjige i Bukvar — koji je nazvao Psaltir — i to vjerojatno kao prvu knjigu god. 1530.

Zusammenfassung

DAS ABEZEDARIUM VON ŠIMUN KOŽIČIĆ

Die Wissenschaft konnte keine Lösung finden für die Frage ob Šimun Kožičić in seiner glagolitischen Buchdruckerei in Rijeka, neben den vier bekannten Büchern, auch sein Abezedarium (»Bukvar«) druckte; die Frage ist durch diesen Artikel endgültig gelöst. Der Artikel beschreibt das Exemplar des Abezedariums (welches von Kožičić »Psaltir« genannt wird), welches sich in Berčić's Hinterlassenschaft in der Öffentlichen Bibliothek in Lenjingrad befindet.